

УДК 321.01:165.194:141.7

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-22/23>

Олена ЩЕРБИНА, д-р філос. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-2931-7530

e-mail: elenashcherbina@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Сергій ЗАЄЦЬ, асп.

ORCID ID: 0009-0000-5101-1613

e-mail: s.zayetz@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МИСЛЕННЄВИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ТОМАСА ГОБСА З ПОГЛЯДУ ДЖОНА ЛОКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ І ЇХ АРГУМЕНТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Вступ. Наголошено, що в історії філософії погляди на те, чи існував зв'язок між Другим Трактатом Лока і "Левіатаном" Гобса, драматично змінювалися. Останні архівні знахідки свідчать, що в період з 1658-го до 1667-го року включно він "майже завжди мав "Левіатан" Гобса на своєму столі і рекомендував своїм друзям його прочитати. Це дає підстави більш впевнено стверджувати, що Другий Трактат Лока є відповіддю на мисленнєвий експеримент Гобса з відтворення імовірного природного (дополітичного) стану людства.

Методи. Здійснено порівняльний аналіз аргументації та ключових понять Гобса ("Левіатан") і Лока ("Другий Трактат") у процесі опрацювання мисленнєвого експерименту щодо природного (дополітичного) стану людства.

Результати. Розкрито, що, погоджуючись щодо небезпек природного стану та необхідності політичної організації суспільства, Гобс і Лок розходяться у висновках щодо оптимальної інституційно-нормативної моделі такої організації. Ключова розбіжність їхніх проєктів (абсолютизм Гобса проти обмеженого правління Лока) впливає з різного статусу рівності: суто описового в Гобса і нормативного в Лока. Сформульовано, що абсолютизм створює нерівність, несумісну з нормативним підходом Лока. Пропозиція Лока щодо запровадження верховенства закону і низки супутніх гарантій для забезпечення рівності між людьми, наділеними владою, і підданими стала відповідною точкою для концепції прав людини як нормативного обмеження влади.

Висновки. Визначено, що: 1) Джон Лок у своїх міркуваннях у Другому Трактаті переосмислює мисленнєвий експеримент Томаса Гобса щодо природного (дополітичного) стану суспільства. Попри деякі уточнення і неістотні розбіжності в описі дополітичного стану, Лок доходить того ж висновку, що й Гобс: природний стан суспільства "сповнений страхів і постійних небезпек" і в ньому постійно існують конфлікти, які в такому стані принципово неможливо припинити або вирішити. Обидва філософи роблять практичний висновок про бажаність уникнення загроз природного стану і про необхідність створення політичних інститутів для вирішення цього питання. Установлено, що принципова відмінність між позиціями Лока і Гобса полягає в тому, як вони бачать політичну організацію суспільства, що має розв'язати проблему природного стану: за Гобсом це має бути абсолютна монархія, за Локом – верховенство закону. 2) Ключовим елементом у міркуваннях двох філософів є погляди на людську рівність: для Гобса міркування про рівність мають суто описовий характер, тоді як Лок надає рівності також нормативного статусу. Нормативний статус людської рівності робить неприйнятною організацію суспільства у формі абсолютної монархії, як це пропонував Гобс: наділення владою будь-якої людини призводить до нерівності; натомість Лок пропонує компенсувати таку нерівність шляхом обмеження влади законом, гарантування недоторканності певних індивідуальних свобод і права на повстання у разі посягання на ці свободи. 3) Нормативно-інституційний проєкт Лока варто вважати початком ліберального дискурсу про права людини. Доведено, що, виходячи з міркувань Лока, ми можемо визначити права людини як нормативну систему, що визначає відносини між владними інститутами, з одного боку, і індивідуумами – з іншого, обмежуючи або зобов'язуючи носіїв влади.

Ключові слова: Джон Лок, Томас Гобс, мисленнєвий експеримент, людська рівність, нормативний статус рівності, аргументація, порівняльний аналіз, природне право, природний закон.

Вступ

"Уявіть, що ви заходите до салону. Ви запізнюєтеся. Коли ви приходите, інші давно вже тут, і вони захоплені палкою дискусією – такою палкою, що ніхто не може зупинитися і пояснити вам, про що йдеться. Насправді дискусія почалася задовго до того, як будь-хто з них опинився у цьому приміщенні, тому ніхто з присутніх не може відтворити для вас усі деталі попередніх дебатів. Ви слухаєте деякий час, поки не відчуваєте, що вхопили суть; тоді ви втручаєтеся. Хтось відповідає; ви відповідаєте йому; хтось інший стає на ваш бік; ще один постає проти вас на сором чи втіху вашого опонента, залежно від того, наскільки вправно допоміг вам ваш союзник. Час спливає, і вам вже треба йти. Ви йдете, а запальна дискусія триває..." (пер. С. Заєць). Цією метафорою Джозеф Гаріс описує вступ молодих дослідників в науковий дискурс (Harris, 2006, p. 34).

Колись таким молодим (або вже й не дуже молодим) дослідником був англійський філософ раннього Просвітництва Джон Лок, який приєднався, зокрема, до політичної дискусії, що точилася поміж його сучасниками. Зробив він це, виклавши свої думки в одному зі своїх творів

– Двох трактатах про правління (в іншому перекладі – "про врядування"; надалі – "Трактати").

Як показала історія, слово Лока виявилось вагомим: його ідеї надихають навіть сучасні політичні дискусії (напр., Shapiro, Introduction; Locke, 2003, p. ix). Проте дуже часто їх обговорюють в іншому контексті, аніж той, у якому вони були висловлені (напр., Shapiro, Introduction; Locke, 2003, p. xi), а самі ж ці ідеї записані так складно і неоднозначно, що це призводить до множинних тлумачень і суперечок про коректну інтерпретацію аргументів Лока (Spellman, 1997, p. 123).

Одним зі способів зрозуміти, що саме хотів сказати Лок, є віднайдення у сучасних йому дебатах того "голосу", на який він відгукнувся. Віднайдення такого голосу у випадку Лока не є простим завданням. На перший погляд може видатися, що Лок відгукнувся на теорію сера Роберта Філмера, якого Лок явно демонструє як свого опонента в цій праці. Або – на політичний запит від політичної партії, яку підтримував Лок, чи навпаки – на політичну програму опонентів. Однак такому поглядові бракує переконливості, оскільки він не пояснює, чому твір Лока зберігає своє значення уже протягом понад триста

років попри як істотний розвиток політичної системи Англії, так і те, що ім'я Філмера залишилося на узбіччі.

На нашу думку, більш значущим був голос того, кого сам Лок майже не згадує – Томаса Гобса з його "Левіатаном". Хоча імена Лока і Гобса в історії англійської політичної філософії дуже часто згадують поруч, наявність зв'язку між їхніми ідеями також не є очевидно: донедавна спроби порівняння їхніх поглядів мали суто теоретичні підстави, не підтверджені ніякими історичними даними.

Думки філософської спільноти про те, чи існував зв'язок між думками Гобса і Лока, змінювалися драматично протягом усієї історії досліджень їхньої творчості. Спочатку, хоча і без будь-яких історичних підстав, Другий Трактат Лока дослідники розглядали саме як відповідь на думки Гобса (Waldmann, 2021, р. 263). Найбільш впливовим представником такого підходу був Лео Штраус.

Так тривало доволі довго, допоки в 1960 році Пітер Ласлет не опублікував чергове видання Трактатів, у передмові до якого переконливо доводив, що Другий Трактат не може бути відповіддю Гобсу. Ласлет стверджував, що знання Лока про працю Гобса були поверховими і неточними, що в щоденниках або записах Лока не було виявлено ніяких згадок про зацікавленість Лока працею Гобса тощо. Серед іншого, Ласлету йшлося, зокрема, про те, що якщо Лок опонував Філмеру, то він не міг одночасно опонувати Гобсу, оскільки сам Філмер також перебував в опозиції до Гобса, і, на відміну від останнього, заперечував людську рівність. Зрештою, Ласлет дійшов висновку, що Лок не міг уникнути впливу Гобса, але хіба що тією мірою і тому, що обидва філософи "були вплетені в одну живу тканину", яка "пов'язує одне інтелектуальне покоління з наступним у тій самій країні, у тому самому невеликому суспільстві" (Laslett, 1960/1963, р. 75). Навколо цієї позиції Ласлета сформувався так званий Кембриджський підхід (Stanton, & Stuart-Buttle, 2024).

Хоча певні дослідники й намагалися виступати проти думки Ласлета (Stanton & Stuart-Buttle, 2024), їхні голоси були слабкими. І лише зовсім нещодавно виявлені історичні свідчення про те, що Лок таки дійсно тривалий час перебував під впливом праці свого попередника: у період перебування в Оксфорді, протягом дев'яти років, з 1658-го до 1667-го року включно, він "майже завжди мав "Левіатан" Гобса на своєму столі, і рекомендував своїм друзям його прочитати". Щоправда, ці ж джерела також свідчать, що пізніше сам Лок заперечував, що будь-коли читав Гобса (Waldmann, 2021, р. 273). Це призвело до перегляду ставлення до позиції Штрауса (Behnegar et al., 2022).

Хоч там як, але в Другому Трактаті ми можемо побачити переосмислення Локом мисленнєвого експерименту Гобса, яке свідчить про дещо більше, ніж просто "перебування обох філософів в одній залі в один час". Лок ретельно, майже як дослідник у лабораторії, не називаючи імені Гобса, переосмислює схему міркувань, запропоновану останнім, і, уточнюючи деякі аспекти, приходить зрештою до тих же висновків, що й попередник. Відмінності в позиціях філософів полягають радше в практичних висновках, які вони пропонують зробити з цього експерименту. Отже, наша інтерпретація Другого Трактату виходить із припущення, що Лок свідомо вибудовував свою аргументацію як відповідь на виклики, поставлені Гобсом.

Методи

Дослідження виконано за допомогою порівняльного аналізу аргументації та ключових понять, до яких апелюють Томас Гобс у "Левіатані" і Джон Лок у "Другому Трактаті про правління", демонструючи мисленнєвий експеримент щодо природного (дополітичного) стану суспільства, і їх аргументативного значення у міркуваннях кожного з філософів. Мисленнєвий експеримент визначає межі і слугує інструментом аналізу наслідків відсутності політичної влади для людської спільноти.

Результати

На початку нашого аналізу зацентруємо, що існує декілька версій Трактатів. Лок сам редагував і доповнював Трактати після першого їх видання в 1689 році. До його смерті (1704) вийшло ще дві редакції твору (в 1694 і 1698 рр.), а четверте видання побачило світ в 1714 році і було першим, яке офіційно містило ім'я Джона Лока (Locke, 1714/2016, р. xxxii). Надалі ми будемо послуговуватися текстом 1713/1714 року в сучасному перевиданні під редакцією М. Голді. Що стосується "Левіатана", то в ході нашого дослідження було використано редакцію 1651 року, яка є першою, що містила ім'я автора, і яка надалі кілька разів перевидавалася без істотних змін (Hobbes, 1651/1996).

Існує два українських переклади Трактатів, видані з інтервалом майже в 20 років: перший було виконано О. Терехом (Перший Трактат) і Р. Димерцем (Другий Трактат) і опубліковано у видавництві Соломії Павличко "Основи" в 2001 році (Лок, 2001), другий – у перекладі П. Содомори – вийшов друком у видавництві "Наш формат" в 2020 році (Лок, 2020). Яка саме редакція Трактатів була використана для перекладу, виданого "Основами", з'ясувати не вдалося. Специфічні особливості видання "Основа" дозволяють припустити, що йдеться саме про редакцію 1713/1714 року, проте для підтвердження або спростування такого припущення було б необхідно здійснити повне порівняння текстів праці, що не входить в наші завдання. Водночас, як зазначено в самому виданні, переклад "Нашого Формату" зроблено за публікацією, що побачила світ у Нью-Йорку у видавництві Hafner Publishing Company в 1965 році. Попри всі зусилля, нам не вдалося віднайти ані саме це видання, ані навіть згадку про нього будь-де в доступних джерелах і бібліотечних каталогах. З огляду на це та певні особливості перекладацьких рішень, ці видання варто сприймати як популярні, призначені для загального ознайомлення з концепціями Лока.

Суть аргументативної стратегії Гобса полягає у використанні мисленнєвого експерименту для моделювання дополітичного стану суспільства (Natural Condition of Mankind – див., зокрема, назву розділу XIII "Левіатана") – реального чи гіпотетичного. Гобс запропонував розглянути ситуацію, коли б люди не були об'єднані до будь-якої спільноти і над ними не існувало би ніякої політичної влади. Хоча він і намагається продемонструвати дійсне існування такого стану подекуди в історії людства, сам же не надто переймається переконливістю історичності свого припущення; його задовольняє достатня уможливленість наслідків такої ситуації: "У будь-якому разі можна усвідомити, яким би було життя там, де немає спільної влади, якої слід боятися, і це видно зі способу життя, до якого деградують люди, що раніше жили під мирним правлінням, опинившись у громадянській війні" (Hobbes, 1651/1996, XIII.11)¹.

¹ Римськими цифрами позначено номер частини, арабськими – номер розділу.

Гобс стверджує, що в дополітичному стані люди перебувають в ситуації війни всіх проти всіх (Hobbes, 1651/1996, XIV.4). Це твердження ґрунтується на його переконанні в людській рівності. На його думку, люди рівні, оскільки мають однакові здібності – радше однакові, ніж різні ("rather that men are in that point equal, than unequal") (Hobbes, 1651/1996, XIII.2), а тому мають і рівні сподівання на досягнення своєї мети. За таких умов, веде далі Гобс, якщо люди претендують на ту саму річ, вони стають ворогами і прагнуть знищити або підкорити одне одного (Hobbes, 1651/1996, XIII.3). У такому становищі не існує ніякої влади над людьми, яка могла б стримати їх ("have no common power to keep them in quiet") (Hobbes, 1651/1996, XIII.5). У Гобса йдеться про всезагальність таких людських якостей, як недовіра до інших, прагнення до суперництва і слави (Hobbes, 1651/1996, XIII.6). Понять справедливого і несправедливого не існує в такому стані; сила й хитрість є головними чеснотами на війні; немає власності, а є лише те, що людина може взяти, і воно належить людині так довго, як людина зможе його втримати (Hobbes, 1651/1996, XIII.13). Стан війни, однак, не зводиться лише до битв чи протистояння, а полягає також і в схильності чи то готовності до них, коли немає впевненості в протилежному (Hobbes, 1651/1996, XIII.8). Таким чином, за Гобсом, природний, дополітичний стан людства (він же стан "війни всіх проти всіх") – це постійне тривожне очікування підступного нападу, готовність до такого нападу й одночасне планування власних амбіцій таким чином, щоб подолати протидію з боку інших, підкоривши або знищивши їх.

На підставі цих невтішних міркувань Гобс намагається зробити практичні висновки про те, як має бути організоване суспільство, аби воно було більш безпечним. Він стверджує, що природне право (*jus naturale*) надає кожному право на самозбереження, а природний закон (*lex naturae*) забороняє робити те, що руйнує життя або позбавляє засобів для його збереження (Hobbes, 1651/1996, XIV.1–XIV.4). Постійна загроза, перед якою людина перебуває у природному стані, суперечить цим імперативам. Гобс вважає, що з метою самозбереження люди мають відмовитися від певної свободи, якою користуються у природному стані (Hobbes, 1651/1996, XIV.5) і об'єднатися "в особі одного представника", якого Гобс власне й іменує Левіатаном (Hobbes, 1651/1996, XVII.13). Зважаючи на можливість розв'язання проблеми шляхом створення колективного представницького органу, він доходить висновку, що природа такого колективного органу буде такою ж конфліктною, як і людське суспільство загалом у природному стані, оскільки вже над цим органом не існують вищої влади. Гобс не знаходить кращого рішення, аніж абсолютна монархія: монарх не може сперечатися із самим собою. "Монарх не може погодитися із самим собою через заздрість або особистий інтерес, а збори – можуть" ("...(A) monarch cannot disagree with himself, out of envy, or interest; but an assembly may") (Hobbes, 1651/1996, XIX.7).

Хоча Лок лише один раз непрямо згадує "Левіатан" (Locke, 1714/2016, 2.98), понятійний каркас Другого Трактату побудовано навколо ідей і понять, які Гобс розглядає у своєму "Левіатані". Локові – так само як і Гобсу – йдеться про такі поняття, як природний стан людства, стан війни, мету самозбереження тощо. Не маючи на меті надати вичерпний перелік цих понять і аналіз кожного окремого поняття, ми продемонструємо далі, до

яких висновків дійшов Лок у результаті переосмислення мисленнєвого експерименту Гобса.

Другий Трактат Лок фактично розпочинає з опису стану природи ("State of Nature" – хоча нам тут ідеться про розділ II Другого Трактату, розділ I лише коротко підбиває підсумки Першого Трактату і містить абстрактну декларацію про наміри, тому розділ, присвячений стану природи, можна вважати змістовним початком цієї праці). Лок уточнює, що стан природи як такий не є станом війни всіх проти всіх. Він погоджується, що стан природи "сповнений страхів і постійних небезпек" ("full of Fears and continual Dangers") (Locke, 1714/2016, 2.123)², проте за стан війни має лише таку ситуацію, коли хтось словом або дією демонструє визрілий задум посягнути на життя іншого, підкорити його своїй абсолютній владі ("declaring by Word or Action, not a passionate and hasty, but a sedate settled Design, upon another Man's Life") (Locke, 1714/2016, 2.16–2.17). Стан війни Лок визначає як такий, "коли нема до кого апелювати, окрім як до Небес, і бракує влади, щоб розсудити суперників" ("...(W)herein there is no Appeal but to Heaven, and wherein every the least Difference is apt to end, where there is no Authority to decide between the Contenders") (Locke, 1714/2016, 2.21), що співзвучно до думок Гобса про відсутність будь-якої влади (Hobbes, 1651/1996, XIII.5).

Ці позиції двох мислителів, безумовно, містять певні відмінності. Насамперед Лок намагається більш палко і завзято, аніж Гобс, доводити, що такий стан справді існував в окремі періоди історії людства або в окремих географічних регіонах. Хоча ці спроби у виконанні Лока справляють враження дещо наївних, не можна оминати той факт, що саме "природний стан", схожий на той, що описав Лок, був передумовою становлення державності в США. Більш помітною відмінністю є те, що "Левіатан" сповнений психологізму: праця Гобса може бути прочитана з погляду людини, яка переживає постійну небезпеку, не здатна цей стан витримувати і прагне цей стан припинити. Гобс вважав природний стан нестерпним для людини. Лок демонструє більш об'єктивний погляд на дополітичний стан, діючи радше як соціолог: відзначаючи небезпеку такого стану для всіх, він, однак, не переймається, чи таку небезпеку завжди і кожний переживає однаково гостро. Лок також не вважає, що кожен і завжди становить загрозу для кожного – тобто природний стан був радше незручним, але не нестерпним. Гобс вважає, що в дополітичному стані нема місця для морально-етичних міркувань і такі міркування з'являються лише під тиском влади і закону (Locke, 1714/2016, XIII.13). Лок у Другому Трактаті не висловлюється щодо морально-етичного статусу людини в дополітичному суспільстві з тією прямоотою, з якою це робить Гобс. Але впевнено можна стверджувати, що він дотримується відмінної, якщо не протилежної до Гобсової позиції. Такі висновки впливають із його міркувань щодо раціональної поведінки і природного закону. "Між природним станом і станом війни існує виразна відмінність, адже вони... так само віддалені одне від одного, як стан миру, злагоди, взаємодопомоги і збереження віддалений від стану ворожнечі, злостивості, насильства та взаємного винищення. Коли люди співіснують згідно з Розумом, не маючи спільного зверхника на Землі, наділеного правом судити поміж ними – це і є властивий природний стан". ("...(W)e have the plain Difference between the state of Nature, and the state of War, which ... are as far distant, as a state of Peace, good Will, mutual Assistance and

² Цифрами позначено номер Трактату та його параграф.

Preservation; and a state of Enmity, Malice, Violence and mutual Destruction are one from another. Men living together according to Reason, without a common superior on Earth, with Authority to judge between them, is properly the state of Nature" (Locke, 1714/2016, 2.19). Проте Лок також і не вважає людей морально досконалими, зазначаючи, зокрема, схильність до суб'єктивізму і нездатність бути справедливим суддею у власній справі в разі конфлікту з іншими (Locke, 1714/2016, 2.13).

Наведені відмінності, однак, не є істотними, такими, що впливають на подальші міркування: обидва автори визнають притаманність суспільству конфліктів, яким у природному стані ніхто не може дати ради. Відмінності стосуються лише ступеня вираженості конфліктів у природному стані: чи то йдеться про тотальний конфлікт в інтерпретації Гобса, чи про локальні або періодичні конфлікти, як про це йдеться у Лока. Попри це, обидва філософи доходять думки, що сама непевність, яку створює загроза конфліктів у природному стані суспільства, має бути усунена. Таким чином, зазначені відмінності, на нашу думку, не впливають на важливі для цього дослідження висновки: обидва вони погоджуються, що для цього суспільство потребує встановлення централізованої влади – як зараз ми сказали би, створення соціальної "метасистеми". Але саму цю метасистему Гобс і Лок бачать по-різному.

На нашу думку, ключовою відмінністю у міркуваннях двох філософів є розвиток ними ідеї людської рівності. Лок використовує схожу схему аргументації, але змінює один із ключових засновків – статус людської рівності. Лок погоджується з Гобсом, що всі люди за природою є рівними. "Немає нічого очевиднішого, ніж те, що створіння одного виду й рангу, які безладно народжуються в однакових природних умовах і мають такі самі здібності, мають бути рівними одне з одним" ("...(T)here being nothing more evident, than that Creatures of the same species and rank, promiscuously born to all the same advantages of Nature, and the use of the same Faculties, should also be equal one amongst another") (Locke, 1714/2016, 2.4). Він уточнює, що ця рівність не означає однаковість: можуть існувати відмінності, які походять від народження, віку, чеснот, заслуг перед суспільством, тощо (Locke, 1714/2016, 2.54). Це є кінцевим пунктом міркувань Гобса, на якому вони з Локом розходяться. Рівність, за Гобсом, не має морального підґрунтя (Waldron, 2002, р. 227), це даність і радше проблема, яка потребує розв'язання: саме рівність є джерелом конфліктів, які принципово не можуть бути усунені або припинені в дополітичній спільноті. Цю проблему він пропонує розв'язати через не-рівність, через вивіщення над рештою однієї особи з абсолютною владою (монарха). Усвідомлюючи недоліки і ризики такої ситуації, Гобс вважає, що абсолютна монархія все ж є набагато кращою формою організації суспільства порівняно з постійною тривоєю природного стану. Натомість у Лока рівність має релігійне підґрунтя (Waldron, 2002, р. 227), це радше даність, об'єктивна умова, яка водночас робить неможливим запобігання конфліктам, їх вирішення або припинення. Джеремі Волдрон висловлює переконання, що ідея людської рівності є вкрай важливою "для тканини локівської політики і локівської моралі", хоча й зазначає, що текстуальних підстав для такого твердження замало (Waldron, 2002, р. 228). Наявність або відсутність морального підґрунтя під міркуваннями про рівність заклали розбіжності в практичних рішеннях двох філософів.

Вважаємо, що у своїх міркуваннях Лок робить принциповий крок: він надає рівності нормативному статусу,

говорячи про рівність прав усіх людей на свою природну свободу (Locke, 1714/2016, 2.54). Ми могли б це перефразувати таким чином: однакове становище вимагає однакового ставлення або однакового юридичного статусу. Нормативний, а не суто дескриптивний характер рівності (як це є у Гобса) робить практичні висновки Гобса неприйнятними в подальших міркуваннях Лока.

Зокрема, Лок наголошує, що монарх – це всього лише людина, така сама, як решта, а тому так само не здатна бути суддею у власній справі в разі конфлікту з підданими – хоча прагнення мати справедливого суддю заради припинення або врегулювання конфліктів, власне, і є причиною створення політичної спільноти, на думку Лока (Locke, 1714/2016, 2.13, 2.91). Це проблематизувало досягнення рівності у відносинах між владою і підданими, що, власне, і є головним предметом прав людини в їх сучасній інтерпретації.

З метою забезпечення балансу і компенсації нерівності, яку створює надання влади одним людям над іншими, Лок запропонував проект політичного устрою, основними елементами якого є обмеження влади законом, гарантування недоторканності певних індивідуальних свобод (життя, свободи і статків) і права на повстання у разі посягання на ці свободи. Особливого значення він надавав ідеї, яку ми зараз назвали би "верховенством закону": закон у його концепції посідає те місце, яке Гобс віддав монарху.

Зокрема, Лок вважає закон інструментом і засобом забезпечення добробуту людини в суспільстві (Locke, 1714/2016, 2.134). На його думку, уряд не може свавільно розширювати власні повноваження і зобов'язаний діяти на підставі сталих і опублікованих законів (Locke, 1714/2016, 2.136). Лок дотримується погляду, що навіть благородна мета не може виправдати порушення закону. Зокрема, він наголошує, що абсолютна влада є вкрай небезпечною саме тоді, коли опиняється у руках "доброго монарха": свавільні (не засновані на законі) рішення, вчинені з благою метою, створюють прецедент, коли наступники можуть діяти так само, але вже не обмежуючись законом і не шукаючи цьому виправдань (Locke, 1714/2016, 2.166). Ми могли б це перефразувати, що мета виправдовує порушення закону як засіб, але лише один (перший) раз. Усвідомлюючи, що, маючи владу творити закони, законодавець може бути схильним до зловживань, Лок також зазначає, що над законодавцем стоїть вищий – природний – закон, проте, оскільки природний закон записаний лише в людських головах, можуть існувати розбіжності в його розумінні і тлумаченні і тому потрібен позитивний закон (Locke, 1714/2016, 2.136). На думку Лока, позитивний закон, наслідуючи закон природний, має містити певні обмеження, які не може переступати навіть законодавець. Такі обмеження, аби надати їм уже статусу нормативних обмежень для законодавця, Лок визначає як природні права людей: право на життя, особисту свободу і майно. Захист цих прав Лок вважає головною метою переходу від природного стану, де вони перебували під загрозою, до політичної спільноти (Locke, 1714/2016, 2.123). Ці природні права, які сучасні юристи назвали суб'єктивними правами, що існують у зв'язку з людиною, відрізняються від власне природного права, яке можна було б назвати власне об'єктивним правом або законом. Зрештою, у разі спроби узурпації влади піддані мають право на спротив і на повстання.

Таким чином, Лок є історично першим, хто започаткував дискурс, який сьогодні ми назвали би ліберальним дискурсом про права людини. Виходячи з міркувань

Лока, ми можемо запропонувати дефініцію прав людини як нормативної системи, що визначає відносини між владними інститутами, з одного боку, і індивідуумами, з іншого, обмежуючи або зобов'язуючи носіїв влади.

Дискусія і висновки

Джон Лок у своїх міркуваннях у Другому Трактаті переосмислює мисленнєвий експеримент Томаса Гобса щодо природного (дополітичного) стану суспільства. Попри деякі уточнення і неістотні розбіжності в описі дополітичного стану, Лок доходять того ж висновку, що й Гобс: природний стан суспільства "сповнений страхів і постійних небезпек" і в ньому постійно існують конфлікти, які в такому стані принципово неможливо припинити або вирішити. Обидва філософи роблять практичний висновок про бажаність уникнення загроз природного стану і про необхідність створення політичних інститутів для вирішення цього питання. Принципова відмінність між позиціями Лока і Гобса полягає в тому, як вони бачать політичну організацію суспільства, що має розв'язати проблему природного стану: за Гобсом це має бути абсолютна монархія, за Локом – верховенство закону.

Ключовим елементом у міркуваннях двох філософів є погляди на людську рівність: для Гобса міркування про рівність мають суто описувальний характер, тоді як Лок надає рівності також нормативного статусу. Нормативний статус людської рівності робить неприйнятною організацію суспільства у формі абсолютної монархії, як це пропонував Гобс: наділення владою будь-якої людини призводить до нерівності; натомість Лок пропонує компенсувати таку нерівність шляхом обмеження влади законом, гарантування недоторканності певних індивідуальних свобод і права на повстання у разі посягання на ці свободи.

Нормативно-інституційний проект Лока варто вважати початком історії ліберального дискурсу про права людини. Виходячи з міркувань Лока, ми можемо визначити права людини як нормативну систему, що визначає відносини між владними інститутами, з одного боку, і індивідуумами – з іншого, обмежуючи або зобов'язуючи носіїв влади.

Внесок авторів: Олена Щербина – наукове керівництво, редагування рукопису; Сергій Заєць – проведення дослідження, опрацювання джерел, методологія, написання рукопису, порівняльний аналіз.

Список використаних джерел

- Лок, Дж. (2001). *Два трактати про врядування* (О. Терех, & Р. Димерець, Пер.). Основи.
- Лок, Дж. (2020). *Два трактати про правління* (П. Содомора, Пер.). Наш Формат.
- Behnegar, N., Stauffer, D.A., Major, R., & Nadon, C. (2022). From laslett to Waldmann: The case for reconsidering Strauss on Locke. *The Review of Politics*, 84, 570–591. <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/B80A664815F27A0569BC6477E3BDE133/S0034670522000730a.pdf>
- Harris, J. (2006). *Rewriting: How to do things with texts*. University Press of Colorado. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt4cgnf2>

Olena SHCHERBYNA, DSc (Philos.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-2931-7530
e-mail: elenashcherbina@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Serghiy ZAYETS, PhD Student
ORCID ID: 0009-0000-5101-1613
e-mail: s.zayetz@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THOMAS HOBBS'S THOUGHT EXPERIMENT FROM THE PERSPECTIVE OF JOHN LOCKE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF KEY CONCEPTS AND THEIR ARGUMENTATIVE MEANING

Background. *In the history of philosophy, views on the connection between Locke's Second Treatise and Hobbes' Leviathan have changed dramatically. Recent archival findings indicate that between 1658 and 1667, he [Locke] "almost always had Hobbes's Leviathan on his table, and recommended his friends read it." This provides stronger grounds to assert that Locke's Second Treatise is a response to Hobbes's thought experiment reconstructing the probable natural (pre-political) state of humankind.*

Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (J. C. A. Gaskin, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1651)

Laslett, P. (1963). *John Locke. Two treatises of government: A critical edition with an introduction and apparatus criticus*. A Mentor Book. <https://archive.org/details/twotreatisesofgo000lock/page/n5/mode/2up> (Reprinted with amendments from "John Locke. Two treatises of government: A critical edition with an introduction and apparatus criticus", 1960, Cambridge University Press)

Locke, J. (2016). *Second Treatise of Government and a Letter Concerning Toleration* (M. Goldie, Ed.). Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/second-treatise-of-government-and-a-letter-concerning-toleration-9780198732440?cc=ua&lang=en&> (Original work published 1714)

Locke, J. (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. (I. Shapiro, & J. Dunn, Eds.). Yale University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1npw0d>

Spellman, W. M. (1997). *John Locke*. Bloomsbury Academic. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25392-0_7

Stanton, T., & Stuart-Buttle, T. (2024). Hobbes and Locke: Meaning, Method, Modernity. *Hobbes Studies* 37(1), 1–10. <https://doi.org/10.1163/18750257-bja10073>

Waldmann, F. (2021). John Locke as a Reader of Thomas Hobbes's Leviathan: A New Manuscript. *The Journal of Modern History*, 93(2), 245–282. <https://doi.org/10.1086/714068>

Waldron, J. (2002). *God, Locke, and Equality: Christian Foundations in Locke's Political Thought*. Cambridge University Press.

References

Behnegar, N., Stauffer, D.A., Major, R., & Nadon, C. (2022). From laslett to Waldmann: The case for reconsidering Strauss on Locke. *The Review of Politics*, 84, 570–591. <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/B80A664815F27A0569BC6477E3BDE133/S0034670522000730a.pdf>

Harris, J. (2006). *Rewriting: How to do things with texts*. University Press of Colorado. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt4cgnf2>

Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (J. C. A. Gaskin, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1651)

Laslett, P. (1963). *John Locke. Two treatises of government: A critical edition with an introduction and apparatus criticus*. A Mentor Book. <https://archive.org/details/twotreatisesofgo000lock/page/n5/mode/2up> (Reprinted with amendments from "John Locke. Two treatises of government: A critical edition with an introduction and apparatus criticus", 1960, Cambridge University Press).

Locke, J. (2016). *Second Treatise of Government and a Letter Concerning Toleration* (M. Goldie, Ed.). Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/second-treatise-of-government-and-a-letter-concerning-toleration-9780198732440?cc=ua&lang=en&> (Original work published 1714)

Locke, J. (2001). *Two Treatises of Government* (O. Terekh & R. Dymerecs, Trans.). Osnovy [in Ukrainian].

Locke, J. (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. (I. Shapiro, & J. Dunn, Eds.). Yale University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1npw0d>

Locke, J. (2020). *Two Treatises of Government* (P. Sodomora, Trans.). Nash Format [in Ukrainian].

Spellman, W. M. (1997). *John Locke*. Bloomsbury Academic. https://doi.org/10.1007/978-1-349-25392-0_7

Stanton, T., & Stuart-Buttle, T. (2024). Hobbes and Locke: Meaning, Method, Modernity. *Hobbes Studies* 37(1), 1–10. <https://doi.org/10.1163/18750257-bja10073>

Waldmann, F. (2021). John Locke as a Reader of Thomas Hobbes's Leviathan: A New Manuscript. *The Journal of Modern History*, 93(2), 245–282. <https://doi.org/10.1086/714068>

Waldron, J. (2002). *God, Locke, and Equality: Christian Foundations in Locke's Political Thought*. Cambridge University Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 25.04.25

Прорецензовано / Revised: 12.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.25

Methods. A comparative analysis of argumentation and key concepts of Hobbes ("Leviathan") and Locke ("Second Treatise") has been conducted in this study, examining their approaches to the thought experiment concerning the natural (pre-political) state of humanity.

Results. While agreeing on the dangers of the state of nature and the necessity of political organization for society, Hobbes and Locke diverge in their conclusions regarding the optimal institutional-normative model for such organization. The key divergence between their projects (Hobbes's absolutism versus Locke's limited government) stems from the different status assigned to equality: purely descriptive for Hobbes and normative for Locke. Absolutism creates inequality incompatible with Locke's normative approach. Locke's proposal to establish the rule of law and a set of accompanying guarantees to ensure equality between those vested with power and their subjects became the starting point for the concept of human rights as a normative limitation on power.

Conclusions. 1) John Locke, in his reasoning within the Second Treatise, reexamines Thomas Hobbes's thought experiment concerning the natural (pre-political) state of society. Despite some clarifications and minor discrepancies in describing the pre-political state, Locke reaches the same conclusion as Hobbes: the natural state of society is "full of Fears and continual Dangers," and contains constant conflicts that, in such a state, are fundamentally impossible to cease or resolve. Both philosophers draw the practical conclusion about the desirability of avoiding the threats of the state of nature and the necessity of creating political institutions to address this task. The fundamental difference between Locke's and Hobbes's positions lies in how they envision the political organization of society meant to solve the problem of the state of nature: for Hobbes, it should be an absolute monarchy; for Locke, the rule of law. 2) A key element in the reasoning of both philosophers is their view on human equality: for Hobbes, considerations of equality are purely descriptive, whereas Locke also assigns equality a normative status. The normative status of human equality makes organizing society in the form of an absolute monarchy, as Hobbes proposed, unacceptable: vesting power in any single person leads to inequality. Instead, Locke proposes to compensate for such inequality by limiting power through law, guaranteeing the inviolability of certain individual freedoms, and the right to rebellion in case of encroachment upon these freedoms. 3) Locke's normative-institutional project should be considered the beginning of the liberal discourse of human rights. Based on Locke's reasoning, we can define human rights as a normative system that defines the relationship between governing institutions on one side and individuals on the other, limiting or obligating the power holders.

Keywords: John Locke, Thomas Hobbes, thought experiment, human equality, normative status of equality, argumentation, comparative analysis, natural right (*jus naturale*), natural law (*lex naturae*).

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.